

ДЕЩО ПРО БРОНЕНОСЕЦЬ «ПОТЬОМКІН»¹

В статті автор представляє свій погляд на події, пов'язані з панцерником «Потьомкін» в контексті епохи, аналізуючи ситуацію в Російській імперії початку ХХ ст. Автор висловлює ряд нових ідей, які радикально відрізняються від точок зору, прийнятих радянською історіографією. **Ключові слова:** панцерник «князь Потьомкін-Таврійський», революція, флот, повстання.

1. Броненосець

Чорноморський флот з'явився у складі російського імператорського флоту в кінці вісімнадцятого століття. З самого початку свого існування він вів боротьбу з Османською флотом, який охороняв Царгород (Константинополь), але вже з середини ХІХ ст. Оттоманської флот існував лише на папері, як і сама імперія.

Все змінилося навесні 1878 р., коли чотири броненосця Британського Середземноморського флоту з'явилися перед Російською армією у Сан-Стефано, що були воротами до Константинополя. Королева Вікторія ніби загрожувала царю Олександрю II: якщо він не зупинить просування своєї армії, то флот Її Величності відкриє вогонь.

У той час у Чорноморського флоту фактично не було флагманського корабля; були тільки знамениті канонерські човни, майже непридатні для дій проти англійського флоту. Слабкість Чорноморського флоту була очевидна, так само, як і переваги флоту Її Величності.

Тому в 1882 р. цар Олександр III ухвалив програму модернізації флоту, розраховану на двадцять років, відповідно до якої у складі Балтійського флоту мало з'явиться 16 броненосців, а в

¹ Переклад з англійської мови та коментарі виконано П. Майбородою, к.філол.н., доц. О. Присяжнюк та к.і.н. В. Полтораком. – ред.

Чорноморському – 8. До 1895 р. 6 з них були вже готові і базувалися в Севастополі, сьомий будувався у Миколаївських доках, і Російське морське командування розробляло план побудови восьмого.

Цим восьмим став «Князь Потьомкін-Таврійський», збудування якого зайняло досить багато часу. Офіційно його почали зводити в жовтні 1898 р. в Миколаєві, а на воду спустили два роки потому, але, коли остання частина, головна гарматна башта на кормі, була готова, календар показував 17 січня 1905. Це означає, що на його спорудження пішло шість років, і це вдвічі перевищує, наприклад, час спорудження японського броненосця «Мікаса» (побудованого в Великобританії).

На той час в Російській імперії панував хаос. Війна на Далекому Сході з Японією перетворилася на справжнє стихійне лихо, а Порт-Артур впав за два дні до спуску на воду «Потьомкіна». Незабаром після Порт-Артуру царський уряд влаштував Криваву неділю в Петербурзі. Пізніше, у травні, сталася Цусимська битва (японці також називають її битвою в Японському морі). Через півроку після знищення Тихоокеанського флоту в Порт-Артурі та ж доля могла спіткати і Чорноморський флот.

«Потьомкін» став найновішим броненосцем в російському флоті. Але новітній ніколи не означає найсильніший. Якщо броненосець тільки надійшов до експлуатації, то потрібен час, щоб навчити команду керувати судном. Інші ж сім броненосців були вже тривалий час у морі і не потребували такої підготовки.

2. Команда

На той момент революційна організація матросів Чорноморського флоту діяла в Севастополі; вона називалася Центральним флотським комітетом, або коротко «Централкою» й була зорганізована у квітні 1904 р. За радянських часів стверджувалося, що ця організація контролювалась в першу чергу більшовицькою партією, але це було не так, тому що більшовики перебували на всіх рівнях представництва в меншості аж до другої половини 1917 р.

Особистість засновника «Централки» Івана Яхновського овіяна міфами. Радянські історики згадують про нього як про першого з більшовиків Чорноморського флоту, але ми дуже мало знаємо про те, що ж він робив. Після революції 1905 р. він їздив до Женеви зустрітися з Леніним, але неясно, що вони обговорювали з вождем

більшовиків і яким був кінець його життя. Друга людина в «Централці» – Олександр Петров², про якого буде згадано пізніше.

Третім був Григорій Вакуленчук³, матрос «Потьомкіна». Цікаво, що більшість джерел згадує його як «матроса», не називаючи його точного звання – унтер-офіцер, тому що він почав службу на флоті в 1899 р., а в 1905 йому було двадцять вісім років.

Іншим членом «Централки» був Панас Матюшенко⁴ двадцяти шести років, який почав службу на флоті пізніше Вакуленчука, проте був вже мінним офіцером «Потьомкіна»⁵.

Таке співвідношення показує, що Вакуленчук не був таким вже вправним матросом. Радянські історики уникали сюжетів, що пов'язані зі службою П. Матюшенка, не пояснюючи, що він таки був представником офіцерських чинів. Адже тоді в їхніх очах він не міг бути лідером революційного виступу в якості представника пануючого класу.

Його опонент, віце-адмірал Григорій Чухнін⁶, головнокомандувач Чорноморського флоту виїхав з Севастополя в Петербург на раду Російського адміралтейства, яка відбулась 10 (23) травня. На його представника, віце-адмірала Олександра Крігера, були покладені обов'язки головнокомандувача.

² Петров Олександр Михайлович (1882 – 1905) – підняв повстання на учбовому судні «Прут»; після капітуляції судна в Севастополі був засуджений до смертної кари.

³ Вакуленчук Григорій Микитович (1877-1905) – головний фігурант повстання на «Потьомкіні» і одна з перших його жертв.

⁴ Матюшенко Панас Миколайович (1897 – 1907) – керівник Судової комісії на «Потьомкіні» та найвпливовіший матрос панцерника. Залишив спомини про повстання («Матроси Чорного моря», 1906). Повернувся до Російської імперії в 1907 р., був упізнаний та засуджений до смертної кари.

⁵ Все ж в очах сучасників, навіть тих, що ворожо ставилися до повстання, П. Матюшенко був «нижчим чином», тому дозволимо собі не погодитися з твердженням автора про те, що він був офіцером.

⁶ Чухнін Григорій Павлович (1848 – 1906), з дворян Херсонської губернії, російський військово-морський діяч, з 1903 р. віце-адмірал, командувач Чорноморським флотом з 2 квітня 1904 р. Вбитий невідомим революціонером 28 червня 1906 р. на власній дачі «Голландія».

Капітаном броненосця «Потьомкін» був Євген Голіков⁷ у віці 50 років.

На борту «Потьомкіна» було близько 720 моряків і двадцять один офіцер, серед них 12 осіб, які врятувалися з крейсера «Варяг», що був затоплений самими моряками у битві з японцями при Чемульпо (Інчхоні) у лютому 1904 р. Разом з матросами канонерського човна «Кореєць» вони повернулися додому з Далекого Сходу і перейшли на службу до Чорноморського флоту, в той час, коли була створена «Централка». Майже нічого не відомо про те, кого підтримували ці матроси: царя або повсталих.⁸

3. Повстання

12(25) червня «Потьомкін» вийшов із Севастополя і направився до Тендрівської затоки для стрілецької практики. Він прибув до середини наступного дня, але у зв'язку з хвилюванням на морі практику довелося скасувати. Капітан Голіков відправив кілька офіцерів і моряків до Одеси.

У той час Одесу захлеснуло повстання робітників. Вранці того дня в районі Пересипу між козаками, які були послані для упокорення повсталих, і протестуючими сталося зіткнення. Протестуючі почали закидати солдатів камінням, а ті відкрили вогонь у відповідь, двоє робітників загинули.

Досить дивно, що цей інцидент не зворушив тих з команди броненосця, які були в цей вечір на березі. Вони пішли на ринок, який знаходився на Грецькому майдані, і купили два сорти м'яса. Те, що було призначено для офіцерів, було низької якості. А те, що було для матросів, майже зіпсувалося. Протести матросів були припинені загрозою ув'язнення в карцер, як повідомляє офіцер Олександр Макаров. Пізніше вони відплили з міста, охопленого революцією і прибули на корабель.

Вранці наступного дня, 14 (27) червня, на броненосці «Потьомкін», не відбувалося нічого дивного. Денна робота йшла як завжди, матроси поснідали. Але те, що вони робили до обіду не знайшло відображення

⁷ Голіков Євген Миколайович (1854 – 1905), з дворян, капітан 1 рангу, з 6 грудня 1903 р. командир 36 флотського екіпажу і панцерника «Князь Потьомкін-Таврійський». Вбитий під час виступу на панцернику матросами.

⁸ 19 з колишніх моряків «Варягу» брали участь в повстанні на «Потьомкіні».

в жодному з джерел. Чи практикувалися вони у стрільбі в той день, як планували, або знову скасували її, як напередодні, залишається невідомим.⁹

Як би там не було, після сніданку матроси відчували щось жахливе. Незабаром вони зрозуміли, що це, – гниле м'ясо, яке було повно личинок. Те, що воно було «повно личинок» не придумано, тому що про це писалося ще в 1917 р., за вісім років до зйомок фільму, коли була видана брошура, написана І. Гореліком «Потьомкінські дні»¹⁰.

Початок повстання все ще оповите таємницею. Архівні дані свідчать про те, що команда відмовилася їсти борщ на обід, потім старший офіцер Іполит Гіляровський дізнався про обурення матросів і доповів про це капітану Голікову. Капітан викликав усіх матросів на палубу броненосця, переконуючи їх взятися за обід. Матроси відмовилися; була викликана варта і віддано наказ розстріляти деяких з незадоволених. Тоді Вакуленчук або Матюшенко почали серед матросів агітацію за те, щоб почати повстання проти офіцерів. 7 офіцерів були вбиті, включаючи Голікова і Гіляровського, інші 14 були арештовані моряками. Тільки один матрос, Вакуленчук, був застрелений і незабаром помер.¹¹

Це історія дуже близька до фільму Ейзенштейна «Броненосець Потьомкін», і в таких самих тонах описували повстання всі автори, які писали пізніше, ніж був знятий фільм. Але це всього лише міф з наступних причин.

У випуску газети «Пролетар» за 27 червня (10 липня) 1905 р. міститься одна фраза, чийм джерелом може слугувати інтерв'ю, узятє у команди «Потьомкіна»: «... матрос скаржився на їжу (борщ), офіцер наказав йому замовчати. Матрос відмовився мовчати і офіцер відразу вбив його».

Також ця газета містить відозву моряків до одеситів, написану Федором Нікішкіним, членом «Централки», що агітує розгорнути

⁹ Матроси готувалися до стрільби, цілячи в спеціальні щити на поверхні води. На одному з таких щитів знайшов порятунок офіцер – О.Коваленко.

¹⁰ Горелік Ілля Абрамович був відомим одеським журналістом, співробітником журналу «Руське слово». Його брошура містить, як багато цікавих фактів, так і міфи, що були розповсюджені серед потьомкінців-емігрантів.

¹¹ Крім Григорія Вакуленчука загинули ще 4 матроси.

повстання проти одеської влади: «... За те, що Вакуленчук заявив, що [борщ не годиться]».

У 1987 р. єдиний живий на той момент член команди «Потемкіна» Іван Бешов розповів, як почалося повстання журналістові: «У Вакуленчука вистачило сміливості висловити протест проти нестерпних життєвих умов офіцерові, який був тоді на містку. Ця людина, справжній тиран, поляк (повинен бути Гіляровський, але документи не говорять про його національну приналежність) раптово витягнув пістолета і його постріл відняв життя у Вакуленчука. Це стало початком повстання і бунту команди.

Жодне з наших джерел не згадує ні про які події на палубі, як це робить фільм Ейзенштейна. Згадаймо наведені вище свідчення: матрос сказав кореспонденту «Пролетаря»: «офіцер відразу вбив його». Нікішкін пише: «Вакуленчук заявив, що [борщ не годиться]». Бешов коментує: «(Гіляровський) раптово вихопив пістолет і його постріл відняв життя у Вакуленчука».

Пізніше до Одеси прийшов транспорт «Веха» і його капітан був арештований командою «Потьомкіна». Але матроси «Вехи» благали звільнити капітана, тому що він ставився до них добре. Матроський комітет вирішив звільнити всіх офіцерів «Вехи», а пізніше офіцери «Потьомкіна» були відправлені на беріг. Цікаво, що в ці дні на борту «Вехи» була дружина капітана Голікова, хоча інші стверджують, що це дружина Гіляровського. Важко дізнатися, що з цього було правдою.¹²

4. Міф

Увечері 14(27) червня ситуація в Одесі змінилася несподівано й рішуче. Якись п'яниці, або шпигуни влади, почали руйнувати товарні склади на березі і провокувати нове повстання, яке розрослося більш, ніж попередні. Тоді знову прибули козаки і почалася стрілянина.

За Ейзенштейна це зіткнення співвідноситься зі сценою розстрілу на сходах у фільмі, яка отримала назву «найбільш знаменитих 6 хвилин в історії кінематографа». Але ця сцена абсолютно фантастична, сам режисер визнав це: «Сцена в Одесі з'явилася завдяки моєму

¹² Судячи з усього, це все ж таки була дружина Іпполіта Гіляровського. З наших джерел тільки Костянтин Фельдман свідчить, що це була жінка Євгена Голікова, але всі інші першоджерела з ним незгодні.

внутрішньому натхненню. У первинному сценарії і монтажі цієї сцени не було».

Оскільки фільм було наказано підготувати до двадцятиріччя повстання, він повинен був стати розповіддю про Першу російської революції, і його початкова назва було просто «1905», а Потьомкінський епізод був всього лише одним з багатьох інших епізодів фільму. Деякі кадри були вже відзняті в Ленінграді, але все змінилося, коли Ейзенштейн прибув до Одеси і піднявся на знамениті сходи з боку порту, щоб зробити кілька кадрів про «Потьомкіна» влітку 1925 р. «У моїй голові спалахнула ідея, коли я побачив сходи». «Ідея» полягала в тому, щоб продублювати сцену кривавої неділі в Петербурзі в січні 1905 р. за рахунок кривавих епізодів потьомкінських днів у Одесі в червні 1905 р.».

Отже, спочатку була складено сценарій, а потім створено міф, бо кожен твір, який було написано після фільму, згадує про сходи так, ніби вони реально грали роль у подіях на «Потьомкіні». Число постраждалих різняться від однієї книги до іншої. Річард Х'ю пише про те, що було близько шести тисяч жертв (це становить один відсоток населення Одеси). Інші говорять про дві тисячі або про тисячу двісті шістдесят людей.

Цікаво, що в «Потьомкінских днях» І.Горелика взагалі нічого не говориться про сходи або розстріли. І Костянтин Фельдман, один з тих, хто був на борту «Потьомкіна» в Одесі, просто пише, що солдати «висікли близько тисячі осіб», не згадуючи про кількість убитих або поранених.

У повідомленні, яке було зроблено міською владою після того, як броненосець пішов з Одеси, йдеться про те, що з 13 (26) червня по 20 червня (3 липня) число жертв наступне: «убитий один городовий, один портової стражник, один солдат, поранено чотири околоточних наглядача, вісім городових, вісім солдатів, а з приватних осіб вбито 48 осіб і поранено 72».

У той час в Російській імперії ніколи не бралось до уваги кількість цивільних жертв, якщо інститут царської влади був врятований, саме тому під час «Кривавої неділі» не рахувалися з жертвами. І протягом 1905 р. російська армія була вірною царату, тому революція і не перемогла на той момент. Перемога стала можливою тільки в 1917 р.,

коли вся армія більше не вірила Миколі II і почала стріляти в міліцію в Петрограді, яка намагалася придушити виступ народу.

Отже, ніде і ніколи не було стрілянини на сходах, крім як у фільмі. Це було звичайне зіткнення між протестуючими і солдатами на Півдні Росії.

5. Постріли

Як би там не було, зіткнення сталося, і його повинні були бачити або знати про нього на «Потьомкіні». Проте, здається, матроси не наважилися на боротьбу з солдатами і на порятунок одеситів, яких вони агітували почати збройне повстання кілька днів тому.

Наступного ранку, 16 (29) червня кілька людей з матроського комітету «Потьомкіна» зійшли на берег і зустрілися з генералом Кохановим, командиром військ, розташованих в Одесі, щоб отримати дозвіл на похорони Вакуленчука, чиє тіло вже день лежало на причалі. Під літнім сонцем і вологістю узбережжя тіло повинно було розкластися, як і м'ясо три дні тому.

Проте угода на поховання була під великим сумнівом, тому що для цього потрібне було погодження дій Матроського комітету і генерала. 12 моряків з «Потьомкіна» були присутні на похоронах як почесна варта, а солдати супроводжували їх. У труні Вакуленчук був накритий Андріївським прапором, відзнакою Російського військового флоту і символом царизму, але не червоним прапором, який був символом соціалізму. Вакуленчук був похований поруч нинішнього Привозу, на 1-му одеському цвинтарі, який був зруйнований у 1930-тих. Ніхто з родичів Вакуленчука не був присутній на похороні, тому що його будинок знаходився на 400 кілометрів на північ від Одеси, а стан громадських перевезень на той час був жалюгідним. Мало, хто знає, як жила його сім'я до 1917 р.

Коли похорони закінчилися, моряки повернулися на корабель, за винятком двох чи трьох. Багато істориків описують, що на шляху назад з кладовища в порт ескорт солдатів почав стріляти в натовп, і ці матроси, напевно, були застрелені. Однак про це не згадується ані в «Пролетарі», ані у І. Горелика. Можна припустити, що матроси просто втекли. Звичайно, такий погляд ніколи не мав права на життя протягом радянської епохи. Але зараз таке можна собі уявити.

Якими б не були факти, Матроський комітет і команда вирішили помститися генералу Коханову за насильство. Вони відкрили

стрілянину по берегу, і їхньою метою була штаб-квартира командуючого. У фільмі це був міський театр, але взагалі-то повинен був бути Воронцовський палац. Театр має дуже вузьку частину, що виходить до моря, і навряд чи хтось використовував театр як місце, де можна розташувати командування, тому що він був створений для п'єс, але не для письмової роботи. Палац же повністю видно з моря і має багато кімнат для письмової роботи, чи обговорень, взагалі, чого завгодно, пов'язаного з військовими приготуваннями.¹³

Увечері з моря було зроблено два або три постріли, і їх чули в усіх місцях, прилеглих до Одеси. Кажуть, що спочатку було дано холостий постріл, щоб попередити цивільне населення про те, що наступним буде бойовий снаряд, але ніде в документах не йдеться про те, як судова комісія могла дати знати цивільному населенню про це і що воно повинно було робити, коли пролунає попередження: чи бігти до берега або падати на землю, чи залишатися всередині приміщень то-що. Викликає сумніви, як цивільне населення Одеси, яке напевно ніколи не чула пострілів гармат бойових кораблів, могло відрізнити справжній постріл від холостого. Після холостих пострілів був зроблений постріл бойовим снарядом з 152 мм батареї, але не з головної, 305 мм батареї. Причина невідома, але, можливо, судова комісія не хотіла витратити обмежену кількість бойових снарядів головної батареї, або просто у них були тільки тренувальні снаряди, бо «Потьомкін» був відправлений на стрілецьку практику.

І ще не було згадано, що судова комісія і команда «Потьомкіна», яка не зробила спроби зупинити кровопролиття в порту минулої ночі, не роздумувала довго про те, чи відкривати вогонь по владним установам. Хоча всього лише кілька матросів було втрачено, команда броненосця не сумнівалася, що потрібно відкрити вогонь, незважаючи на те, що це ставило під загрозу життя і майно мирних жителів.

Отже, було зроблено два постріли, і ні в кого не потрапивши, один з них зруйнував нижній поверх квартири недалеко від Нового ринку. Причина непотрапляння снарядів, стверджують деякі, у тому, що на борту «Потьомкіна» не було точної карти Одеси, інші говорять, що один з тих, хто наводив снаряди, був шпигуном. А один автор

¹³ Зводячи докупи свідчення Олександра Коваленка та Кирила (А. Бржезовського) можна зробити висновок, що один з пострілів був скерований в Міський театр, а інший у скупчення військ на Соборній площі.

пише: «Можливо, що ніхто з команди не вмів використати таблиці наведення снарядів».

6. Флот

Абсолютно точно, що головнокомандувачу флотом віце-адміралу Чухніну дуже пощастило, що в цей час він був не в Севастополі, а Петербурзі. Його представнику, віце-адміралу Крігеру, безумовно, не пощастило, що він виявився головнокомандувачем і змушений був вживати рішучих заходів з приводу того, що відбувається.

Крігеру прийшла телеграма з Адміралтейства, в якій говорилося, що він повинен привести всі найбільш сильні кораблі Чорноморського флоту в Одесу, щоб придушити повстання на «Потьомкіні» і, якщо повстанці не підкоряться, атакувати і знищити броненосець. Телеграма прибула вдень 15 (28) червня, коли стрілянина по мирному населенню солдатів в Одесі тільки починалася.

Крігер не зробив того, що було наказано в телеграмі. Він розділив флот на дві частини і призначив свого підлеглого, контр-адмірала Федора Вишневецького, командиром ескадри у складі трьох броненосців, відправивши його на придушення повстання. Сам Крігер вирішив йти з двома броненосцями на достатній відстані від Вишневецького, щоб уникнути зустрічі з командою броненосця «Потьомкін», яка підняла червоний прапор на головній щоглі.

Отже, обидві ескадри виступили ввечері, Вишневецький перший, потім Крігер на флагманському кораблі «Ростислав».

І судова комісія «Потьомкіна», і Крігер нічого не знали про наміри «Централки» і матросів кораблів Чорноморського флоту. Для «Потьомкіна» єдиною надією було те, що всі вони приєднаються до повстання, чого вони чекали ще в Одесі. Крігер ж відчував, що сидить на пороховій діжці. Він не знав, що буде, якщо віддати наказ відкрити вогонь по «Потьомкіну», чи послухають його команду або почнуть заколот, подібно до їх товаришів на «Потьомкіні». Якщо відбудеться останнє, виявиться, що весь імперський флот повернув свою зброю проти Імперії, тому що Перший і Другий Тихоокеанський флот, дві третини Російського морського могутності, були знищені японцями на Далекому Сході, так що Крігер керував залишками флоту імперії. Якби щось пішло не так внаслідок невміння командування розпорядитися обставинами, почалася б справжня революція.

Ескадра Вишневецького з'явився у видимості «Потьомкіна» вранці 17 (30) червня, але практично неможливо вказати точний час його прибуття. 8:10, 08:25, 09:00 або близько 10:00, або просто «вранці». Можливо, останнє найбільш точно. Деякі кажуть, що матроський комітет найняв торговельне судно «Сміливий», що розвиває швидкість до 20 вузлів, для розвідки. Але це не може бути правдою, оскільки «Сміливий», побудований у Швеції, міг розвинути лише швидкість в 9 вузлів. З «Потьомкіним» була швидкісна міноноска № 267, тому не було сенсу наймати жодних цивільних суден.

Вишневецький досяг Одеси, але як тільки побачив, що «Потьомкін» підняв якоря і рушив до нього, відразу ж розгорнув ескадру і попрямував до Гендри, де і зустрівся з ескадрою Крігера.

7. Зустріч

Після цього дві ескадри возз'єдналися, але це створило для Крігера ще гіршу ситуацію. Тепер він був повністю відповідальний за те, чи здадуться бунтівники і чи буде затоплений новітній броненосець російського флоту. Знову-таки, у нього не було уявлення, як діяти далі і ніхто не давав йому ніяких вказівок.

Добре, звичайно, запропонувати здатися, але скільки разів він повинен буде домовлятися з цими непридатними моряками? Один раз чи два, або скільки буде потрібно для того, щоб вони здалися? І скільки доведеться витратити часу, 30 хвилин, 2 години або більше одного дня? І чи можливо буде затопити їх броненосець, який будували вісім років? Якщо його команди будуть розцінені як невдалі, то його можуть віддати під трибунал, через що його військова кар'єра могла завершитися без призначення пенсії.

Затопити ж броненосець було не так вже й важко. У Крігера було п'ять кораблів з тренованою командою, яким протистояв тільки один корабель без мінних офіцерів, команда якого потребувала навчання і досвіду. У «Потьомкіна» не було шансів знищити ні один з броненосців ескадри Крігера. Так що затопити «Потьомкін» було надзвичайно просто, простіше навіть, ніж адміралу Того, котрий очолював японський флот у Цусимській битві.

Просто, якщо б у Чорноморському флоті ще існувала дисципліна, і саме це турбувало Крігера. Він не міг покластися на відданість йому матросів, але, якщо її взагалі не існувало, то і його, і імперію

очікувало знищення. Для матросів «Потьомкіна» справи не поставали в такому ясному світлі, як для Крігера. Чи відкриють їхні товариші вогонь по «Потьомкіну» або приєднаються до них, було невідомо. Вранці вони зустріли три броненосця, але ті просто зникли, і було незрозуміло, зустрінуться вони знову і ніхто не міг сказати, ворогами вони були або друзями. Якщо б почалася битва, то, очевидно, що «Потьомкін» розділив би долю п'яти тисяч російських моряків, що потонули в Цусімській битві місяцем раніше.

Коротенько зупинимося на тому, що сталося. Крігер повернувся на чолі повністю укомплектованої ескадри і «Потьомкін» рушив їй назустріч. Документи знову дають різні відомості про час їх другої зустрічі: 12:05, 12:15, 12:20 і 13:00. Може, тоді не було можливості для точного фіксування моменту зустрічі кораблів або всі були зайняті, хоча може існувати і детальний рапорт Чорноморського флоту, що знаходиться в Російському морському архіві.

Крігер, телеграмою або сигнальним прапором, запропонував «Потьомкіну» здатися, але йому було відмовлено. Ніхто не обмінювався гарматними залпами: Крігер нічого не наважився зробити, те ж було і з Матроським комітетом.

Кораблі проходили поруч один з одним у тиші, крім одного з броненосців ескадри Крігера «Георгія Побідоносця». Він зупинив двигуни і подав сигнал «Потьомкіну», що хоче приєднатися до повстання. Це, звичайно, не в повній мірі відображало сміливі надії матроського комітету, тому що тільки один з п'яти кораблів приєднався до повсталих, пішовши з ескадри Крігера.

Отже, крім приєднання «Георгія Побідоносця», нічого більше не сталося. Ні битви, ні заворушень, ніхто не виявив мужності, не отримав можливість зрадити, - взагалі нічого.

Основні події відбулися на наступний день 17 червня (1 липня), коли «Георгій Побідоносець» раптово здався властям. Отже, знову «Потьомкін» залишився один, не рахуючи крихітну міноноску, яка не зробила ще нічого з початку повстання. Судовий комітет вирішив залишити Одесу, де не відбувалося ніяких обурень після погрому в порту, з якого минуло вже два дні, не порадившись з місцевими революціонерами, з якими у потьомкінців була лише одна зустріч. Отже, броненосець виступив. Знову ж таки, хотілося б

відзначити, що не вийшло співпраці жителів міста і моряків, в протилежність тому, що відбито на згаданому одеському пам'ятнику.

8. Завершення

19 червня (2 липня) в Одесі з'явилося невелике судно «Прут». Ніхто не знав, що на судні йде повстання, що офіцер і молодший офіцер вбиті повсталими, очолюваними Олександром Петровим, одним із засновників «Централки». Він отримав новини про повстання на «Потьомкіні» в Миколаєві, де стояв «Прут» і вирішив почати боротьбу, коли судно підійде до Одеси.

Але він і його матроси побачили порожній порт і ніяких ознак присутності «Потьомкіна». Тоді повсталі вирішили йти до Севастополя, де ситуація була зовсім не сприятливою для них. Ніхто не знає, чому Петров прийняв таке рішення. Він, можливо, сподівався, що там відбудеться ще одне повстання. А.М. Петров рушив до Севастополя і був заарештований, засуджений військовим судом до смерті разом з ще трьома товаришами, пав жертвою своїх занадто великих надій, або іншими словами, безумства.

«Потьомкін», новітній корабель російського флоту пришвартувався в Констанці (Румунії) 20 червня (3 липня), прохаючи лише про запаси води і провізії. На наступний день румунський уряд відмовив йому, але гарантував надання політичного притулку російським морякам, якщо він їм знадобиться.

Румунія здобула незалежність за допомогою Російської імперії в 1878 р. (з 1881 р. стала королівством) в результаті Берлінського конгресу, однак дипломатичні відносини між двома країнами не були близькими, тому що Росія намагалася примусити Румунію віддати територію Південної Добруджі Болгарії. Румунія була досить близька до Австро-Угорщини. Отже, Румунія надавала морякам притулок, але «Потьомкін» відмовився і зник за горизонтом. Ще одного разу кращому броненосцю Російської імперії вдалося приховатися від очей усього світу.

22 червня (5 липня) «Потьомкін» з'явився у Феодосії і матроський комітет погрожував міській владі відкрити вогонь по місту, якщо вони не забезпечать броненосець провізією. Це вже було більше схоже на піратство, ніж на революцію. Міський голова Феодосії пообіцяв виконати вимоги потьомкінців при зустріч на наступний день.

Наступного ранку члени матроського комітету побачили, що безліч городян тікають з міста, щоб не загинути під ударами гармат броненосця. Потьомкінці знайшли вугілля на причалі та спробували реквізувати його.

Раптово на причалі з'явилися солдати і почали стрілянину по морякам, що вантажили вугілля. Деякі з них були вбиті, а кілька заарештовано, у тому числі і Костянтин Фельдман. Інцидент ясно показує, що повстання на «Потьомкіні» не викликало співчуття в інших військ.

Знову броненосець підняв якоря і попрямував до Констанци здаватися румунській владі. Здача броненосця була прийнята 25 червня (8 липня).

9. Наслідки

І адмірал Крігер, і Вишневецький були звільнені зі служби, а головнокомандувач Чорноморським флотом адмірал Чухнін зберіг свою посаду без будь-яких покарань. Матюшенко, який поїхав з Румунії до США, зрештою опинився в Росії, де незабаром був арештований і повішений в листопаді 1907 р., як і Петров.

1 (14) липня «Потьомкін» повернувся до Севастополя у супроводі кораблів Чорноморського флоту і в жовтні був перейменований в «Пантелеймон». Наприкінці наступного місяця він приєднався до повстання, яке почав уродженець Одеси лейтенант Шмідт. Однак повстання незабаром було придушене. Шмідт та троє його товаришів, які очолювали повстання, були розстріляні на острові Березань поблизу Очакова. У цей час нарешті підійшов до кінця запас вдачі Чухніна. Він був убитий влучним пострілом анархіста і помер на дачі в Севастополі в липні 1906 р., через рік після повстання на «Потьомкіна».

У ході Першої світової війни у «Пантелеймона» відбулась битва з османським морським крейсером «Султан Явуз Селім», більш відомим як «Гебен», укомплектований німецькою командою, і в цій битві в травні 1915 р. броненосець відзначився двома прямими попаданнями.

Після Лютневої революції в Росії в 1917 р. корабель був знову перейменований в «Потьомкін-Таврійський», потім у «Борець за свободу». Але в подіях, які сталися за Лютневою революцією, він не прийняв активної участі, тому що його команда була зайнята революцією, контрреволюцією або просто поверненням додому.

Після мирної угоди в Брест-Литовську колишній «Потьомкін» увійшов до складу Німецького імперського морського флоту. Згодом, війська британських інтервентів окупували Севастополь і отримали у власність майже всі кораблі Чорноморського флоту. У квітні 1919 р. британці знищили машинне відділення «Потьомкіна», щоб не дати змогу більшовикам використовувати цей корабель.

Коли останні солдати Білої армії евакуювалися з Севастополя в листопаді 1920 р., «Борець за свободу» був залишений, хоча навіть старший за віком «Георгій Побідоносець» забрали на буксирі. Як і білі, червоні не знали, як використовувати застарілий броненосець, так що він був розпиляний на залізо, і його ім'я зникло з переліку флоту в листопаді 1925 р.

Володимир Ленін казав, що «озброєний крейсер» Потьомкін «залишився непереможеною територією революції, і якою б не була його доля, незаперечним фактом, що є надзвичайне значення, є те, що це було спробою формування ядра революційної армії». Він також відправив свого посланця, Михайла Васильєва-Южина, з Женеви (Швейцарія) в Одесу, проте той прибув вже після відходу «Потьомкіна» і не зміг нічого зробити. Незважаючи на це, завдяки вождю більшовиків його ім'я увійшло до праць радянських істориків. Васильєв-Южин дожив до 1937 р., проте невідомо, чи помер він власною смертю, чи загинув в урагані сталінських чисток.¹⁴

Лев Троцький, також писав про «Потьомкін». Але в його роботі «1905», що вийшла в 1922 р., майже нічого не згадується про повстання на броненосці, натомість приділено більше уваги повстанню під керівництвом лейтенанта Шмідта. В «Історії російської революції» (1930) Троцький описує події Лютневої революції 1917 р. як «не просто повстання солдат через червине м'ясо, а акт, продиктований найвищою революційною ініціативою». Можна позначити останнє в якості найбільш справедливого погляду.

Так виглядає історія «Потьомкіна». Здається, ніби все сталося просто «через червине м'ясо» і нічого спільного не мало з революційним рухом. Броненосець прийшов до Одеси для отримання провізії і включився у революційні події, що за кілька днів до того розпочалися

¹⁴ Михайло Васильєв-Южин був розстріляний в листопаді 1937 р.

у місті. Пам'ятник, який був встановлений за радянських часів (1965 р.) був також продуктом ідеологічної кампанії, а не проявом живої пам'яті одеситів про події 1905 р.

І все ж романтика корабля, що самотньо кинув виклик цілому царському флоту та, зрештою, усій імперії, продовжує жити енергією вже забутого державною пропагандистською машиною міфу. Ба більше, тепер цей міф отримує нові й нові сенси, утверджуючись в ролі одного з найвагоміших міфів про Стару Одесу.

Джерела та література:

1. Мельников Р. Броненосець «Потёмкин». – М., 1980. – 288 с.
2. Петлицын С. Кораблі революції. – Одеса, 1984. – 72 с.
3. Пономорёв И. Герои «Потёмкина». – М., 1956. – 176 с.
4. Фельдман К.И. Броненосець «Потёмкин». Рассказ участника. – М., 1955. – 222 с.
5. Bascomb N. *Red Mutiny: The True Story of the Battleship Potemkin Mutiny.* – Boston, 2007.

Yuji Matsumoto

Something about ironclad “Potemkin”

In considering article author shows his view on the events which connected with the mutiny on the ironclad «Potemkin». He is taking up mutiny in the wide context of epoch expressing new ideas which are rather in comparison with different ones from that accepted by Soviet historyography.

Key words: ironclad «Potemkin», revolution, fleet, mutiny.